

SENSURI PRAGMATISTE ALE DEZVOLTĂRII PERSONALE¹

EUGENIA BOGATU
Universitatea de Stat din Moldova

Pragmatist Meanings of Personal Development. Over time, a string of interrogations, questions, thematizations in relation to the human being were created. At the heart of these interrogations is a context in which several solutions to the development of the human being coexist. All these assumptions are to restore human authenticity. Our human condition is born from contact with alterity. Being in the world represents a state of openness, i.e., an ontological hypostasis containing its own existential structures. Becoming as experience can be understood as a continuous process of change and permanence. Concrete facts of experience designate transcendental features of the ideal of human development. In the pragmatist context they are found in a whole: experience and education, education and thinking, thinking and knowledge. In order for the human being to have valuable experience, he must think about the value of the means by which he will achieve his or her purpose, as well as the likely consequences that will result from this experience. Thinking is in itself the method of an educational experience. The educational environment, in line with the vision of the representatives of pragmatist philosophy, must provide real situations that require thinking. States of authenticity can be considered as creative experiences or experiences of the human being. The meanings of the states of authenticity of the human being are rendered, implicitly by the ethical dominance, manifesting itself as metaphysical desire by the others.

Keywords: human being, personal development, authenticity, ontological hypostasis, pragmatist philosophy.

GRIJA DE SINE – CHINTESENȚA DEZVOLTĂRII PERSONALE

Dezvoltarea personală presupune centrarea pe stările interioare ale ființei umane. Conceptul de „dezvoltare personală” se regăsește la intersecția mai multor domenii – filosofie, antropologie, psihologie, sociologie și alte domenii. Fiecare din aceste domenii oferă o perspectivă de interpretare în raport cu conceptul de „dezvoltare personală”. Cea mai complexă și mai integratoare viziune asupra „dezvoltării personale” o întâlnim în filosofie. Anume filosofia cu toate perspectivele de abordare holistă asupra sensului vieții a oferit și oferă în permanență cele mai interesante și profunde abordări ale „dezvoltării personale”. Din acest punct de vedere antichitatea ne oferă un șir de exemple reprezen-

¹ Articolul este parte a proiectului *Epistemological approach to personal development and education for society: from transdisciplinary strategies to the pragmatic ends of the current society in the Republic of Moldova*, number 20.80009.1606.08 State Programme (2020–2023).

tative în acest sens. Principiul propus de Socrate – *Cunoaște-te pe tine însuși* este unul care stă la baza *cunoașterii și autocunoașterii ființei umane*. Acest principiu ne ghidează spre ideea că esența cunoașterii ființei umane se regăsește în încercarea noastră de a ne orienta spre esența *cunoașterii propriului sine*. Acest tip de cunoaștere este cel mai dificil pentru că necesită instrumente și modalități speciale de cunoaștere și recunoaștere a ceea ce înseamnă *unicitatea propriei noastre ființe*. Este imposibil să-i înțelegi pe Ceilalți, dacă nu ai acces la cunoașterea propriului sine. Indiscutabil, cunoașterea Celuilalt reușește în măsura în care se reușește autocunoașterea.

În contextul în care ne regăsim în prezent, care ține de o lume ce se află într-un proces alert de schimbare, „dezvoltarea personală” este un proces transformativ de maturizare continuă, care își propune valorificarea potențialului individual în cea mai bună versiune posibilă. Asistăm, începând cu secolul XX, la o anumită criză a cunoașterii de sine.² Ritmul alert de dezvoltare a lumii contemporane în prezent presupune și o accelerare în raport cu propria „dezvoltare personală. Dezvoltarea lumii se raportează în modul cel mai direct la dezvoltarea individuală a fiecărui om. „Dezvoltarea personală” ține de un demers prin care o persoană se valorifică pe sine la cel mai înalt nivel. Valorificarea propriului potențial, respectiv a propriilor resurse are o importanță majoră în contextul enunțat mai sus. În cazul dat cunoașterea și optimizarea propriilor stări favorizează și dinamizează alegerile și acțiunile oamenilor spre exterior. Este o iluzie să ne imaginăm că ar fi posibil de avansat în dezvoltarea relațiilor umane, în acțiunile la nivelul sferei publice în absența cunoașterii la justa valoare a propriului potențial individual. Perspectiva personală de dezvoltare a propriului sine este una care se raportează în sensul cel mai direct la problema sensului vieții. Sinele personal are o valoare deosebită pentru că el reprezintă unicitatea ființei umane. La rândul ei, unicitatea ființei umane reprezintă autenticitatea ființei umane, pentru că ceea ce este unic, irepetabil este și autentic, respectiv întotdeauna va fi în avantaj și societatea în care trăim. Perspectiva unicității ființei umane rezidă tocmai în faptul că va influența societatea în care trăiește respectiva persoană. Problema autocunoașterii, respectiv abordarea conceptului de cunoaștere a sinelui se regăsește atât în perspectiva analizei socratice, expusă în dialogurile lui Platon, cât și în perspectivă carteziană. În două epoci istorice s-a făcut recurs la o analiză complexă a sinelui ființei umane. În interpretarea lui Socrate cu privire la cunoașterea de sine întâlnim o accentuare a grijii de sine.

Grija de sine înseamnă o mare atenție față de tot ce înseamnă suflet uman, respectiv atitudine umană, capacitate de înțelegere a propriilor emoții, gestionarea lor. Conceptul de grijă de sine are o conotație aparte în domeniul filosofiei terapeutice, pentru că evidențiază capacitatea ființei umane de a avea preocupări față de propriul sine, de a avea grijă de el. În acest sens, filosofia terapeutică vine în ajutor, ea facilitează interrelaționarea propriului sine cu rațiunile exterioare. Nu toți oamenii ar putea să își înțeleagă adecvat nevoile personale, să își gestioneze propriile emoții, stări pentru a se cunoaște pe sine la justa valoare. În acest caz mediatorul este filosoful care găsește

² Ernst Cassirer, *Eseu despre om*, traducere de Constantin Coșman, București, Editura Humanitas, 1994, pp. 11–40.

calea adecvată către înțelegerea celuilalt. Grija de sine în plan terapeutic presupune o conectare reușită și la timp cu propria lume lăuntrică. Această conectare trebuie să reprezinte condiția de bază care facilitează înțelegerea propriei lumi interioare. Fără această conectare nu este posibilă nici relaționarea eficientă cu ceilalți. Ar fi o iluzie să credem că putem fi în armonie cu ceilalți dacă nu am fi în armonie cu propriul sine. Grija de sine presupune și conectarea la tot ce înseamnă viziune holistă, aceasta ar însemna că trebuie să luăm în considerație toate aspectele pe care le presupun interacțiunea cu ceilalți. Dialogul eficient ar fi cheia succesului în comunicarea cu ceilalți. Nu am putea fi eficienți în comunicarea cu ceilalți dacă nu am avea perspectiva înțelegerii profunde a tot ce se întâmplă în jurul nostru.

Dincolo de aspectul filosofic al grijii, așa cum vedem că o structurează celebra lucrare *Ființă și timp*³, grija de sine reprezintă atât un mod de a fi, o atitudine generală caracterizată printr-o reflecție a sinelui, cât și o serie de practici prin care încercăm să avem grijă de noi înșine. Această sumă de practici presupune să avem o atitudine responsabilă în raport cu modul nostru de viață, să îl schimbăm dacă este cazul, inclusiv și felul nostru de a vedea lumea. Datorită acestor modificări vom ajunge să apreciem relațiile cu ceilalți semenii ai noștri, să ne cunoaștem mai bine propriul fel de a fi, respectiv vom ajunge să fim mai eficienți în acțiunile noastre la nivelul sferei publice.

Preocuparea de sine în raport cu sine însuși. Această teză se raportează în primul rând la ordinea în propria gândire. Acest tip de ordine nu se poate obține decât supunând aprecierii critice reprezentările care vin din exterior, pentru că ele țin de un anumit nivel de comprehensivitate și obiectivitate. Această primă etapă determină raportul omului cu sine însuși, deoarece partea esențială a omului este situată la nivelul facultății gândirii și judecății. Asume gândirea omului este responsabilă de toate deciziile, judecățile, acțiunile omului. Respectiv, raportul omului cu sine însuși se centrează primordial pe gândirea lui. Sinele nu poate fi dissociat de mentalitatea, viziunile, reprezentările, judecățile omului. Toate acestea alcătuiesc complexitatea sinelui uman. În afara acestor componente sinele uman ar fi lipsit de conținut și calitate. Cu alte cuvinte, grija de sine se raportează la o educație adecvată a gândirii umane. În afara unei gândiri autentice este greu să ne reprezentăm o grijă de sine la justa valoare eficientă pentru persoana respectivă. Formula „preocupă-te de tine însuși” are o valoare deosebită în contextul în care ne raportăm la autocunoașterea propriului sine și la tot ce înseamnă o atitudine autentică și responsabilă în raport cu noi și cu semenii noștri. Vedem aici limitele autorității societății asupra individului – o tematică pusă în evidență de John Stuart Mill în *Despre libertate*⁴.

Preocuparea de sine în raport cu Celălalt. Acest tip de preocupare de sine vizează faptul că subiectul uman trebuie să tindă nu atât spre cunoașterea care să ia locul ignoranței sale, ci spre o voință rațională, care caracterizează acțiunea dreaptă din punct de vedere moral. Asume acțiunile drepte și corecte în raport cu ceilalți, în contextul sferei

³ Martin Heidegger, *Ființă și timp*, traducere de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, București, Editura Humanitas, 2006, I, VI, par. 39–44.

⁴ John Stuart Mill, *Despre libertate*, traducere de Adrian-Paul Iliescu, București, Editura Humanitas, 1994, cap. IV.

publice au o importanță majoră. Ele, de fapt, indică traseul pe care trebuie să-l parcurgă ființa umană în cunoașterea de sine, grija de sine și de ceilalți. Acțiunile oamenilor trebuie să se îndrepte spre un bine moral atât la nivel individual, cât și la nivel sferei publice, astfel aceste acțiuni trebuie să se desfășoare în interesul și spre binele oamenilor, în spiritul dreptății. Preocuparea de sine este conectată la preocuparea socială, sau cu alte cuvinte, constituirea unui raport între sine însuși și sine, la relațiile dintre sine însuși și altul. Cu alte cuvinte aici ar fi vorba de constituirea unui raport între sine însuși și sine, la relațiile dintre sine însuși și altul. Principiul de bază valabil pentru acest context ar fi raportarea la întreg, pentru că preocuparea de sine și coerența cu sine însuși nu sunt posibile decât prin adeziunea totală la întregul din care facem cu toții parte. Perspectiva de abordare parte-întreg este foarte importantă în contextul analizei conceptului de *grija de sine*. Pentru filosofi stoici relațiile dintre ființele umane au un caracter natural, oamenii fiind impuși prin voința naturii să trăiască împreună, în grupuri sau comunitate. Acest mod de viață comună are la bază partea biologică. Dar omul, pentru că a fost dotat cu rațiune de către natură, dezvoltă legăturile interumane dincolo de necesitățile biologice.

Rațiunea umană a avut o contribuție esențială în dezvoltarea grijii față de sine și față de ceilalți, pentru că anume rațiunea umană i-a făcut pe oameni să se asocieze și să colaboreze într-un context social. În această privință s-a dezvoltat grija pentru celălalt. În acest fel, ființele umane și-au armonizat acțiunile întru binele public și întru echilibru ce trebuie să predomină în orice societate. Grija față de Celălalt se transformă într-un fel de relație între indivizi, într-un tip de relaționare specifică cu ceilalți. Acest tip de interrelaționare presupune și un tip de control al persoanei de către ceilalți, de formare, de dezvoltare, de instaurare pentru persoana respectivă a unui raport cu sine însuși. Grija de sine este conectată astfel la grija Celuilalt. Putem spune că există o interdependență între aceste două tipuri de grijă. Una fără alta nu pot exista separat și într-un mod firesc. Grija de sine și coerența cu sine însuși nu sunt posibile decât prin adeziunea totală la întregul din care facem parte.

Preocuparea de sine în raport cu universul. Autentică grijă de sine nu este posibilă în afara raportării la întregul univers. Astfel, triada grija de sine – grija față de Celălalt – grija de sine în raport cu universul este atât de actuală și importantă. Cauza care vine din interiorul nostru atât de eficient se pliază pe cauza care vine din exterior. Ordinea din propria lume lăuntrică se raportează la ordinea cosmosului. Subiectul uman acceptă tot ceea ce depinde de Natura universală și nu își dorește decât ceea ce depinde de el, adică ceea ce pentru filosofi reprezintă acțiunea morală dreaptă. Grija de sine în raport cu universul are în vedere adoptarea de către subiect a unei perspective metafizice asupra lucrurilor și evenimentelor acestei lumi. Conștiința propriului sine are un impact deosebit în raport cu grija față de sine. Conștiința și grija nu pot coexista separat. Sunt într-o strânsă interdependență. Nu pot fi percepute separat una de alta. Este imposibil de perceput o grijă de sine adecvată în absența unei conștiințe de sine adecvate. Sunt două părți care reprezintă un întreg. Conștiința de sine are nevoie să se raporteze atât la un timp și spațiu interior, cât și la un timp și spațiu exterior. De aici survine și perspectiva metafizică de abordare a realității obiective și subiective din

partea ființei umane. Pentru a ajunge la conștiința de sine, subiectul are nevoie de o expansiune în univers și de o mișcare prin care sinele se reintegrează într-o totalitate din care face parte. Perspectiva cosmică îi îngăduie subiectului să cunoască aspectele și legile universului, ajungând astfel la o familiaritate cu natura.

„DEZVOLTAREA PERSONALĂ” ÎN CALITATE DE EXERCİTIU FENOMENOLOGIC

Grija de sine poate fi numită și preocuparea de sine. Ea vizează integrarea practicii sinelui în viața de zi cu zi a individului, preocuparea de sine trebuie să se îmbine organic cu formula generală a artei de a trăi. Astfel, grija de sine capătă o funcție critică mai degrabă decât formativă. Grija de sine presupune permanent să se facă recurs la introspecție, la cercetarea propriei conștiințe, propriei lumi interioare, iar lucrul acesta este imposibil în afara unei critici de sine. Acest tip de critică are un scop terapeutic, pentru că dozată corect ar avea posibilitatea ca să îndrepte anumite neajunsuri, curențe pe care persoana le are. Putem afirma cu toată certitudinea că este vorba în acest context al criticii de sine de un exercițiu fenomenologic. Capacitatea de a sonda propria lume interioară cu întreg labirintul conștiinței umane are o mare însemnătate și un rol deosebit în ceea ce numim grija de sine. Preocuparea de propriul sine nu constă doar în însușirea unor cunoștințe de natură tehnică și necesare unei formări superficiale, în vederea unui anumit tip de activitate, ci în alcătuirea unui mecanism protector față de evenimentele și lucrurile negative care pot surveni. „*Cunoaște-te pe tine însuși*” echivalează cu „*preocupă-te de tine însuși*”. Acest tip de preocupare ajunge să se subordoneze practicii sinelui care nu mai apare doar sub forma cunoașterii de sine. A te cunoaște pe tine însuși vizează și acest aspect, al preocupării de propriul sine. Este imposibil să îți cunoști propriul eu la justa valoare în afara preocupării de sine. Între principiile a *te cunoaște pe sine și a avea grijă de sine* există o legătură indisolubilă.

Cunoașterea și grija se determină reciproc, într-un tot unitar, inclusiv și într-o conexiune dialectică. În cazul în care ființa umană nu este preocupată să se cunoască, să se înțeleagă pe sine la justa valoare, respectiv nici nu poate să aibă grijă de sine într-un mod autentic. Evident, grija de sine presupune și un nivel de suprafață, când oamenii își creează interogații în raport cu cele mai elementare nevoi umane. Acest tip de grijă este unul sporadic și de fațadă. Grija de sine din perspectivă fenomenologică presupune un alt nivel, mult mai profund și mai complex de înțelegere a tot ce se întâmplă în lumea interioară a ființei umane. Lucrul acesta se raportează și la tot ce ține de mintea umană, pentru că ideile sub forma judecăților, prejudecăților determină dinamica gândirii umane, iar toate acestea determină un anumit tip de mentalitate, respectiv stil de gândire. Putem afirma cu siguranță că în dependență de stilul de viață, calitatea vieții, implicit calitatea gândirii umane putem vorbi de o anumită grijă de sine.

Calitatea gândirii umane determină și comportamentele oamenilor. În acest sens este vorba de un anumit tip de raționalitate a conduitelor. Anume în tipul de raționa-

litate care se manifestă la nivelul comportamentelor umane se validează și tipul de raționalitate universal valabil pentru ființa umană. Acest din urmă tip de raționalitate se proiectează în gândirea umană, în alegerile pe care le face ființa umană, în acțiunile ei la nivel individual, dar și la nivelul sferei publice. Bineînțeles că raționalitatea la nivelul conduitelor este imposibil de perceput separat de cunoștințele pe care le are persoana. Adevărul sau și neadevărul cunoștințelor pe care le are fiecare om despre lume, despre propriul sine îi formează acea matrice prin intermediul căreia el vede, apreciază și validează tot ce se întâmplă în jurul său. O sumă de cunoștințe false contribuie la formarea unor prejudecăți, idei preconcepute, utopice uneori despre tot ce înconjoară ființa umană. Dimpotrivă, cunoștințele adevărate contribuie la formarea unei mentalități autentice care va avea un impact pozitiv, constructiv și asupra aspectelor vieții persoanei atât la nivel individual, dar și la nivelul întregii comunități. Problema subiectivității minții umane are un rol central aici, nu este posibil de înțeles și perceput adecvat ființa umană în afara caracteristicilor prototipe care caracterizează la nivel individual ființa umană. Sinele constă dintr-o realitate determinată care are propriul său construct în configurarea întregului minții umane. Cunoașterea și grija de sine vizează practica de sine. Acest tip de practică nu este unul ușor, dimpotrivă, este dificil pentru că presupune întreg traseul pe care subiectul îl parcurge prin tot ce înseamnă modificare de viziune asupra vieții și a universului. Pe întreg parcursul acestui traseu ființa umană ajunge să înțeleagă mai bine tot ce se întâmplă cu sine și cu cei din jurul lui, să înțeleagă mai bine viața și universul, să își conștientizeze cu o mai mare precizie locul și rolul său în această lume, inclusiv întreg sistemul de necesități care stă la baza vieții lui individuale. Finalitatea acestui traseu de fapt, are drept finalitate transformarea sinelui.

Putem afirma că cunoașterea de sine absoarbe preocuparea de sine, nu este posibil de avut grijă de sine la justa valoare fără și a avea cunoștințe temeinice despre sine însuși. Cunoașterea sinelui se raportează și la re-cunoașterea sinelui. Putem vorbi în acest sens de o artă a sinelui care cuprinde atât cunoașterea, dar și recunoașterea sinelui. Această artă a sinelui ține de constituirea sinelui. Preocuparea de sine implică în același timp cunoașterea de sine și cunoașterea valorilor supreme. Planul ontologic de raportare în care se situează ființa umană este diferit decât cel valabil pentru obiecte și lucruri în acest univers, pentru că în aspectul interpretării heideggeriene omul nu se rezumă doar la a fi, ci el desfășoară o raportare la sine însuși și totodată și o raportare la Celălalt și la alte tipuri de ființări. În acest sens avem consecințe diferite. Ființa umană nu există pur și simplu ca un obiect, un lucru, ci ființează, existența ei nu este dată în mod necondiționat, ci condiționat, în virtutea îndeplinirii unor obiective în această viață. Responsabilitatea ființei umane rezidă în a acționa eficient în toate circumstanțele vieții și de ași realiza proiectul ei de om. Cunoașterea adevărului, conversia imanentă libertății se face în raport cu evenimentele care nu depind doar de liberul nostru arbitru, dar și de voința supremă care are un impact covârșitor asupra vieții și deciziilor pe care urmează să le ia ființa umană. Uneori, ființei umane îi este caracteristică tendința renunțării la propriul sine.

În viziunea filosofilor, grija de sine a însemnat întotdeauna căutare a înțelepciunii și transformare a modului de viață și a manierei de a vedea lumea. Se poate accede la fericire și la adevăr doar în virtutea transformării modului nostru de viață și a tot ce înseamnă circumstanțele proprii noastre vieți și a celor din jurul nostru. Căutarea sinelui autentic, transformarea propriei vieți reprezintă chintesența a tot ce înseamnă viață autentică. Anume paradigma filosofică oferă posibilitatea de căutare a resorturilor atât teoretice cât și practice care ar favoriza cunoașterea și grija de sine. Autenticitatea în interpretarea contextului heideggerian vizează ființa ca proiect, pentru că anume această perspectivă oferă posibilitatea unei viziuni extinse de înțelegere a lucrurilor. Proiectul vieții unui om presupune mult mai mult decât este în planul ontologic al timpului prezent. Această înțelegere a lucrurilor oferă șansa de existență a perspectivei, a duratei în planul temporalității, ar fi vorba de ipostaza de viitor a timpului. A se alege pe sine și a fi autentic reprezintă miza supremă în contextul filosofiei heideggeriene⁵. Planul neautentic al existenței vizează căderea, faptul-de-a-fi-căzut⁶. Acest plan se raportează la o existență care presupune teza – a fi aruncat în imediatul senzorial. Astfel, acest principiu ar mai putea fi modificat – a-fi-în-preajmă⁷. Ființa umană își determină astfel destinul, fie prin dezvoltarea posibilităților sale, fie prin neluarea lor în seamă.

CONTRIBUȚII PRAGMATISTE CU REFERIRE LA DEZVOLTAREA PERSONALĂ

O importanță aparte în analiza conceptului de Sine, respectiv grija de sine a adus-o filosoful pragmatist american Herbert Mead. Contribuția filosofului Mead în domeniul teoriei despre sine, pe care a prezentat-o în cunoscuta sa lucrare *Mind, Self and Society* este esențială. Teoria despre sine a lui Mead susține că părerea pe care o au oamenii despre ei înșiși provine din interacțiunea socială cu alții⁸. Această teorie vine în contradicție cu teoria determinismului biologic, deoarece susține că eul nu există la naștere și poate să nu fie prezent la începutul unei interacțiuni sociale, dar este constituit și reconstituit în procesul de experiență și activitate socială. În viziunea lui Mead există eul individual și eul social⁹. Când oamenii se pot potrivi din punctul de vedere al celuilalt generalizat, se ajunge la conștiința de sine. Din acest punct de vedere, celălalt generalizat reprezintă instrumentul major al controlului social, deoarece este mecanismul prin care comunitatea exercită controlul asupra conduitei membrilor săi individuali.

Activitatea lui Mead a stimulat dezvoltarea teoriei interacțiunii simbolice. Astfel, Mîntea, Sinele și Societatea reprezintă un tot întreg. Conform lui Mead, Sinele se dezvoltă datorită limbajului și jocului. Atât limbajul, cât și jocul au partea lor de indivi-

⁵ Martin Heidegger, *Ființă și timp*, ed. cit., secțiunea II, cap II, par. 54–60.

⁶ *Ibidem*, par. 25–27, 35–38, 51–52, 59, 68.

⁷ *Ibidem*, par. 12.

⁸ Herbert Mead, *Mind, Self and Society*, Chicago, University of Chicago Press, ed. 18, 1972, p. 14.

⁹ *Ibidem*, p. 273.

dualitate, cât și de generalitate. Limbajul permite oamenilor să își asume „rolul celui-lalt” și să răspundă propriilor comportamente prin atitudinile simbolizate ale altora. În timpul jocului, persoanele își asumă rolurile diferitor persoane și se prefac că sunt ei care își exprimă așteptările. Acest proces de joc de rol este cheia pentru generarea conștiinței de sine și pentru dezvoltarea generală a sinelui. Oamenii trebuie să înțeleagă regulile jocului și să interiorizeze rolurile tuturor celorlalți implicați.

Perspectiva de înțelegere a Sinelui în conformitate cu viziunea lui Mead este interesantă și arată cele două laturi ale Sinelui, cea interioară și cea orientată spre exterior. Sinele orientat spre exterior denotă aspectul social, adică perspectiva pragmatică. La nivelul sferei publice, sinele interiorizează atitudinile, comportamentele celorlalți pentru ca mai apoi, prin intermediul jocurilor de rol, să facă recurs la exprimarea acestor tipare comportamentale. În centrul viziunii pragmatiste se află interacțiunea și comunicarea ca factori principali în dezvoltarea personalității. În absența unei interacțiuni adecvate și a unei comunicări eficiente este imposibil de înțeles la justa valoare eforturile oamenilor în contextul sferei publice. Beneficiul cel mai mare al filosofiei pragmatiste constă în faptul că educația și viața, școala și curriculum-ul, educatorul și educatul, teoria și practica sunt interconectate. Această perspectivă de abordare evidențiază faptul că formarea ființei umane reprezintă un proces ce durează pe tot parcursul vieții. Scopul formării ființei umane prin intermediul educației nu este reproducerea obiceiurilor vechi, ci formarea unor noi atitudini. Educația adevărată înseamnă, după spusele lui Dewey, stimularea potențialului copilului după necesitățile societății în care se află. Putem vorbi în acest context de o intercondiționare reciprocă, ființa umană la nivel individual influențează societatea, dar și societatea influențează persoana. Aceste influențe sunt posibile datorită educației. Grija de sine adecvată nu poate fi percepută în afara unei educații adecvate. Grija de sine vizează latura psihologică și latura socială. Aspectul psihologic este important pentru că vizează sentimentele celui care are grijă de propriul sine. Aspectul social este la fel important pentru că vizează contextul social la care se va face recurs în perspectivă. Fără un context social adecvat este imposibil de imaginat acțiuni eficiente din partea celor care sunt în proces de formare. Este valabil și faptul că în absența unor acțiuni eficiente din partea oamenilor nu este posibil de imaginat o societate care ar avea avantaje în urma acestor acțiuni. Partea se raportează la întreg și invers. Conexiunea dintre elementele de bază valabile pentru contextul în care se desfășoară educația are o importanță majoră¹⁰.

Charles S. Peirce a fost critic față de abordările carteziene ale epistemologiei. A pus un mare accent pe domeniul logicii și matematicii. A creat interogații cu privire la metoda îndoielii, a afirmat ideea că trebuie să începem de la ceva de care nu ne putem îndoii, procesând către adevăr, bazându-ne mai degrabă pe varietatea raționărilor noastre. Această viziune a sa a primit denumirea de doctrină critică a simțului comun. În viziunea filosofului noțiunile și ideile sunt simple credințe care ne călăuzesc în acțiunile noastre, iar sensul ideilor se reduce la consecințele lor practice.

¹⁰ *Ibidem*, p. 253.

În lucrarea *Fixarea convingerii* scoate în evidență deosebirea practică dintre credință în sensul convingerii și îndoială¹¹. Convingerile ghidează acțiunile oamenilor, iar acțiunile la rândul lor stimulează cercetarea în ajungerea la o credință. În compararea diferitor metode de fixare a convingerii, se ajunge la concluzia că singura metodă care este cea mai eficientă ar fi metoda științei. Charles Peirce a acordat o mare parte din timpul său metodei științei și a încercat să dovedească faptul că ea ne conduce spre adevăr. În conformitate cu ideile filosofului tendința către adevăr poate fi realizată prin intermediul deducției și inducției. Astfel, în viziunea filosofului logica are o mare însemnătate în viața oamenilor, nimic nu poate fi posibil în absența gândirii logice. Grijă de sine ar fi posibilă în raport cu raționalitatea ființei umane. În absența raționalității umane nu ar fi posibilă o grijă adecvată a propriului sine, nici realizarea proiectului de sine. Tendința către adevăr ar reprezenta esența efortului pe care oamenii ar trebui să îl manifeste în această viață. Iar lucrul acesta nu ar fi posibil detașat de un efort continuu din partea implicării facultăților minții umane. Planificarea propriilor acțiuni, evaluarea lor, alegerea celor mai însemnate posibilități de manifestare, respectiv de evaluare a proiectului personal reprezintă specificul multitudinii situațiilor de interogație și problematizare care pot surveni în viața fiecărui om.

Fixarea propriilor convingeri are o mare însemnătate pentru ființa umană, pentru că scoate în evidență capacitatea de triere a minții umane, respectiv a subiectivității umane în proiectarea propriilor acțiuni, dar și proiect de sine. Nimic nu ar fi posibil detașat fiind de convingeri, pentru că ele fixează în egală măsură și obiectivele pe care le au oamenii în această viață. Putem considera că ideile care devin convingeri ne reprezintă și sarcinile pe care urmează să le parcurgem în această viață. Finalitatea acțiunilor umane în egală măsură este evaluată atât la nivel personal, dar și la nivel de sferă publică. Eforturile individuale ale oamenilor trebuie să se conjuge în contextul sferei publice, în acest context am putea vorbi de binele public spre care aspiră fiecare societate, grup social, ființă umană nu în ultimul rând. Eforturile personale ale ființe umane sunt apreciate în măsura în care ele aduc un beneficiu societății din care face parte ființa umană. În acest sens și logica acțiunilor, sensul lor, beneficiul lor este apreciat prin prisma a tot ce înseamnă efort colectiv. Proiectul de sine în viziunea filosofului pragmatist Ch. S. Peirce ar trebui să se realizeze și prin raportare la tot ce înseamnă metoda științei, pentru că ea ar fi cea mai eficientă metodă de fixare a convingerii. Anume această metodă are capacitatea de validare a cunoștințelor, respectiv aprecierea veridicității lor la cel mai înalt mod posibil. Metoda științei, prin recurs la principiile logicii și legitățile semioticii are capacitatea de a aborda și de a reliefa toate nuanțele adevărului atât din perspectivă teoretică, dar și din perspectivă aplicativă pragmatică. Anume aplicativitatea în viziunea filosofilor pragmatisti americani are o însemnătate majoră, pragmatica acțiunilor umane dovedește cu prisosință acest lucru. Teoria de bază a lui Peirce – doctrina critică a simțului comun scoate în evidență toate posibilitățile pe care le are mintea umană de a gândi și a regândi propria sa condiție umană în contextul vieții trăite. Simțul critic ajută ființa umană de a fi obiectivă în raport cu propriile sale aspirații, convingeri, acțiuni.

¹¹ Charles S. Peirce, *Convingeri și idei*, traducere de Martic Zick, București, Editura All, 2011, p. 9 sqq.

Ideea noastră despre orice lucru este ideea privind efectele sensibile ale acestuia deosebite în conformitate cu semnificația lor practică. Semnificația practică a ideilor noastre reprezintă valoarea de bază în filosofia pragmatistă. Respectiv, proiectul de sine are drept obiectiv de bază realizarea ideilor din această perspectivă aplicativă. Ideea noastră despre orice lucru este ideea privind efectele sensibile ale acestuia, deosebite în conformitate cu semnificația lor practică. Prin cunoaștere, mintea umană își aproprie obiectul. Această apropiere se realizează printr-o reprezentare a obiectelor în plan cognitiv prin intermediul semnelor. În cercetare, îndoiala lasă loc certitudinii, oamenii apropiindu-se astfel de adevăr. În procesul de clarificare a ideilor se ajunge la certitudine, adică la convingeri, care devin motive de acțiune. Putem afirma că traseul idee-acțiune în proiectul de sine acordă un loc aparte laturii metafizice, logice, hermeneutice și semiotice deopotrivă. Analiza ideilor, implicit evaluarea lor ține de acest plan al teoreticului prin excelență. Pragmatica proiectului de sine nu poate să existe în afara laturii teoretice. Teoreticul și pragmaticul coexistă în acest plan al simbiozei proiectului de sine. Specificul acțiunilor umane se plasează în această zonă a interpretărilor pragmatiste, interpretare care evidențiază necesitatea gândirii logice și a evaluării lor în raport cu toți factorii care țin de gândirea eficientă. Eficiența gândirii conduce spre eficiența acțiunilor. Gândirea și acțiunea trebuie să realizeze un tot întreg în cazul proiectului de sine, doar în asemenea caz putem vorbi de o interpretare holistă în raport cu înțelegerea proiectului de sine.

Pragmatismul critic susținut de filosofia lui Peirce se dovedește a fi o metodă de clarificare a semnificației conceptelor și propozițiilor care proiectează semnificația în planul acțiunilor, dar al acțiunilor controlate în mod rațional¹². Controlul acțiunilor în mod rațional are o mare însemnătate, deoarece validează ideile și modul lor de abordare la nivel de înțelegere și aplicare. Fără o analiză temeinică a ideilor ar fi imposibil și o aplicativitate la justa valoare în domeniul sferei publice. Între semnificația teoretică a ideilor și semnificația pragmatică a acțiunilor trebuie să fie un echilibru. Metoda științei este posibilă în validarea ideilor doar pentru că intelectul își impune propriile legi experienței. Legile experienței sunt derivate și efecte ale gândirii raționale. Raționalismul critic reprezintă o conciliere între filosofia speculativă și cea analitică, o încercare de a poziționa metafizica în contextul aplicativ al sferei publice. Specificul funcționării legilor gândirii în raport cu acțiunile oamenilor se concretizează și se manifestă implicit și prin cunoașterea intuitivă rațională. Intuitivitatea la nivelul experiențelor senzoriale, dar și raționale creează un tot unitar și se manifestă atât în experiențele de cunoaștere științifică, dar și cele care țin de sfera cunoașterii comune. În experiențele pe care noi le realizăm în contextele noastre individuale, dar și cele generale, ajungem să mijlocim opiniile consistente asupra realului, mai exact să reprezentăm faptele interioare în raport cu cele exterioare. Convingerile în sine nu reprezintă doar idei validate din punct de vedere teoretic, dar sunt și moduri de comportament. La nivelul considerării lor în calitate de moduri de comportament ne referim la partea aplicativă a convingerilor. Eficiența și utilitatea la nivelul convingerilor reprezintă chintesența specificului manifestării convingerilor atât din perspectivă teoretică, dar și aplicativă. Convingerile nu există în afara conceptelor, a gândirii

¹² Charles S. Peirce, *Semnificație și acțiune*, traducere de Delia Marga, București, Editura Humanitas, 1990, p. 177 sqq.

în general. Funcționarea gândirii în general depinde de înțelegerea prealabilă a semnelor care sunt înscrise în harta mentală a minții umane. Filosoful american a sesizat că folosirea semnelor angajează nu numai sfera conștiinței, dar și sfera comportamentului.

TEHNOLOGIILE SINELUI

Conceptul de „dezvoltare personală” reprezintă o necesitate socială care externalizează o practică internă a ființelor umane. Această sintagmă reprezintă la acțiuni direcționate de o perspectivă cu scopul autodefinit de a se îmbunătăți. În acest sens, îmbunătățirea reprezintă ascensiunea către noi calități pe care ființa umană le dezvoltă în raport cu propriul sine. Michel Foucault a vorbit despre tehnologiile sinelui. Filosoful francez consideră că acestea permit ființei umane să realizeze un anumit număr de operațiuni asupra propriului corp și suflet, asupra gândurilor, comportamentelor, asupra modului lor de a fi, să se transforme în așa fel, încât să atingă o anumită stare de fericire, de puritate, de înțelepciune, de perfecțiune sau de eternizare – cum vedem cu „corpul docil”, de exemplu, al soldatului¹³. Tehnologiile sinelui aplicate în complexitatea lor oferă posibilitatea ca ființa umană să fie într-o permanentă stare de lucru asupra propriului sine. Această permanentă activitate raportată la propriul sine are acest aspect de introspecție și de căutare în propria lume subiectivă. Maieutica socratică demonstrează că aceste „tehnici ale sinelui” au fost dintotdeauna dialogale. Conchidem că maieutica socratică, prin intermediul artei dialogului a fost una dintre primele tehnici de lucru în raport cu propriul sine. Deci, conceptul de „dezvoltare personală” se regăsește încă în preocupările filosofilor greci, care au adus o contribuție majoră la dezvoltarea filosofiei. Or, înțelegerea a tot ce reprezintă „dezvoltarea personală” o găsim cu adevărat în filosofie. Niciun alt domeniu nu va oferi o interpretare complexă și care ar avea un nivel de generalitate și complexitate astfel precum îl oferă filosofia. În toate timpurile și în toate societățile s-a practicat o formă sau alta de „dezvoltare personală” după modalitățile de manifestare a societăților respective. Deci, „dezvoltarea personală” se raportează la un șir de factori care se regăsesc într-o societate sau alta.

Omul modern neagă rânduiala proiectului divin sau tradițional și se desprinde de aceasta pentru a-și atribui un statut absolut, cel de proiect al propriului sine. Bineînțeles că această perspectivă de interpretare a lucrurilor vine în contradicție cu viziunea religioasă, de exemplu. Eliberându-se de paradigma tradițională, în conformitate cu care omul nu este văzut fiind ca entitate singulară, fie că depinde de voința divină, respectiv fiind tributară proiectului divin de creație a omului, fie că depinde de alte viziuni, el a încercat permanent să se regăsească în ipostaze de construcție a propriului sine. Construcția și re-construcția propriului sine capătă sensuri aparte de re-găsire, re-interpretare a sensurilor existenței umane raportate la ființa umană. Fiecare societate a propus și propune un șir de modele care au drept obiectiv să îmbunătățească proiectul de a fi om.

¹³ Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi*, traducere de Bogdan Ghiu, Pitești, Editura Paralela 45, 2005, p. 173 sqq.

Această perspectivă poate fi considerată ușor idealistă în sine, dar în egală măsură este și pragmatică, pentru că în societatea contemporană tehnologizată până la modul absolut, Homo Metaphysicus a fost înlocuit cu Homo Pragmaticus. Cu alte cuvinte, în toate ipostazele ei de manifestare societatea contemporană este pragmatică, respectiv se observă din plin tendința către perspectivele pragmatice care domină din plin în toată societatea contemporană.

Pragmatismul contemporan a reliefat caracteristicile și tendințele societății contemporane către acțiune. A acționa eficient reprezintă laitmotivul omului contemporan. Ideea bine gândită și acțiunea eficientă reprezintă chintesența prototipului de om contemporan. Gândirea pragmatică ghidează spre o perspectivă a grijii de sine de natură pragmatică. Acțiunea eficientă individuală vizează nu doar latura subiectivă individuală a ființei umane, dar se raportează la întreaga societate contemporană. Sunt două concepte care se integrează și fuzionează într-un singur construct de funcționare al societății contemporane. Putem afirma că latura metafizică a sinelui se interpătrunde cu latura pragmatică a sinelui. Una fără alta nu pot exista. Este nevoie de o conexiune reciprocă.

În tandem cu acțiunea eficientă funcționează și alegerea rațională. Acest tip de alegere vine de la ideea că orice ființă umană este o ființă rațională care poate să aleagă în funcție de rațiunea sa și nu la întâmplare sau în dependență de ce i se spune într-un context sau altul. Această tendință de a vedea și înțelege omul prin prisma raționalității lui vine din modernitate. Anume în acea perioadă istorică raționalitatea a avut o mare însemnătate. Perspectiva de apreciere a ființei umane prin prisma raționalității a avut și are o semnificație deosebită. Actuala „dezvoltare personală” reprezintă o ducere la limită a acestei idei a alegerii raționale. Nu doar omul și omenirea, nu doar societatea și statele, ci fiecare persoană în parte poate și trebuie să își facă propriile alegeri raționale și, ca rezultat, să fie responsabil de aceste alegeri. Am putea afirma că cel mai important principiu al „dezvoltării personale” – „Tu ești cea mai importantă persoană din viața ta!”, poate fi interpretat prin „*Tu ești singura persoană responsabilă de viața ta*”. Acest principiu arată că toată responsabilitatea aparține în exclusivitate persoanei. În legătură cu faptul că oamenii trăiesc într-o societate, respectiv într-un stat, ar trebui ca această responsabilitate să fie împărțită și cu statul, dar, spre regret, statul transferă de cele mai multe ori întreaga responsabilitate oamenilor.

Pe măsură ce alegerea rațională se democratizează, permițând fiecărui om să fie propriul său proiect, statul se retrage din obligațiile sale, în final având doar rolul de evaluator în privința îndeplinirii de către oameni a acestor responsabilități. Putem interpreta și astfel, în cazul în care statul nu își îndeplinește obligațiunile sale, că fiecare persoană trebuie să devină responsabilă de propriile sale acțiuni, alegeri, decizii, într-un cuvânt trebuie să devină responsabilă de propriul său proiect de sine. Această dualitate cu privire la responsabilitatea asumată de persoană și mai puțin sau deloc de către stat conduce spre ideea că un rol aparte aici îi revine și libertății. Proiectul de sine este asumat în libertate, oamenii au posibilitatea să aleagă să acționeze sau să manifeste pasivitate. Asumarea condiției umane în a acționa eficient sau ineficient în folosul sau detrimentul propriului proiect de sine reprezintă chintesența vieții individuale raportate

la sfera publică. Statul creează impresia că el face tot posibilul ca cetățenii care trăiesc în el să fie fericiți și că ei nu ar avea nevoie de control și intervenție în proiectele individuale ale cetățenilor. S-ar părea că lucrul acesta este bine și că ar avea doar conotații pozitive. La o analiză mai profundă ne dăm seama că lucrurile stau altfel și că libertatea asumată oricum este una parțială și că statul oricum va acționa în detrimentul vieții individuale a cetățenilor lui.

Globalizarea excesivă duce până la urmă la lichidarea nu doar a granițelor între state și tendințe ce vizează unificarea perspectivelor care țin de modul de viață, stilul de abordare, atitudinile și reprezentările oamenilor care conviețuiesc în aceste state, dar există aici și tendința către impunerea unei singure optici, viziuni care se referă la cum oamenii să își construiască, respectiv să își îmbunătățească propriul proiect de sine. Astfel, proiectul de sine, individual și subiectiv devine unul dintre principalele proiecte de care se întreabă, respectiv reflectează reprezentanții din domeniul științelor umaniste în special. Componentele acestui proiect de sine la nivelul abordării teoretice devin de cele mai multe universal-valabile pentru toate proiectele pe care și le propun spre realizare și îmbunătățire fiecare om din societatea contemporană. Important să conștientizăm că generalul și particularul, unu și multiplu se intercondiționează reciproc. Într-o societate oamenii sunt dependenți reciproc, respectiv și modelele de proiecte de sine asumate se aseamănă. Oamenii, având puterea de alegere, cred că au și posibilitatea de a se elibera de sistem, dar acest lucru nu întotdeauna este posibil. Statul propune un proiect de sine generalizat, care este mai mult sau mai puțin voalat. Până la urmă deducem că nu ne putem elibera de un sistem sau altul.¹⁴

Grija de sine reprezintă un aspect esențial în viziunile lui Foucault și Hadot. Filosoful Michel Foucault expune în lucrările sale – *Grija de sine, Hermeneutica subiectului, A supraveghea și a pedepsi, Istoria sexualității* faptul că filosofia antică are o funcție terapeutică, reprezentând o tehnologie a sinelui, bazată pe practici și tehnici de automodelare. Se poate afirma că grija de sine este un proces ce implică desfășurarea simultană a altui proces și anume cunoașterea de sine. Michel Foucault expune ideea că filosofia antică este o tehnologie a sinelui, o cunoaștere de tip *techné*, care se poate învăța ca un meșteșug, prin exersarea acesteia. Filosoful afirmă că nu putem atinge cunoașterea de sine, ci putem doar practica exerciții spirituale. Imperativul *Cunoaște-te pe tine însuși* are un sens moral, al grijii de sine, având valoare terapeutică. Construcția sinelui are loc prin aceste exerciții, care reprezintă, de fapt, îngrijirea de sine. În viziunea lui Foucault primează eticul, moralul în fața metafizicului. Abia spre finalul acestui proces, prin exerciții de introspecție și discuții intersubiective se ajunge la cunoașterea de sine. Grija de sine în viziunea lui Foucault se sistematizează în atitudinea față de sine însuși care are prioritate, față de raportul cu ceilalți. Accesul la sine prin decalarea privirii din exterior către interior modifică spectrul analizei și cercetării către sine însuși, pentru ca grija de sine să se contureze sub forma exercițiilor spirituale, prin intermediul unei serii de practici sau tehnici, precum cele din filosofia stoică. Astfel, atenția, exercițiile de abinență,

¹⁴ Pentru detalii despre relația epistemologie și ideologie, a se vedea Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonoiu, București, Editura Humanitas, 1995, pp. 204–230.

examinarea conștiinței, filtrarea reprezentărilor, toate sub forma unor tehnici de automodelare, acțiuni pe care le încercăm singuri asupra noastră înșine, acțiuni prin care ne purificăm și prin care ne transformăm și ne transfigurăm. Pentru întregirea perspectivei asupra grijii de sine este necesar de conștientizat că filosofia nu este o învățătură a unei teorii abstracte, ci arta de a trăi. Este o atitudine concretă și cu un stil de viață determinat care angajează întregul existenței. Importanța filosofiei pentru oameni rezidă în faptul că îi învață cum să trăiască, cum să dialogheze, cum să moară și cum să înțeleagă tot ce se întâmplă cu ei și cu cei din jurul lor. Actul filosofic nu e numai pe nivelul cognitiv, ci și pe acela al sinelui și al ființei. Individul accede la luciditate, la o viziune adecvată a lumii, la pace interioară și libertate. Numai o corectă relație cu adevărul poate conduce la adevărata iubire¹⁵.

CONCLUZII

Conchidem că esența cunoașterii ființei umane se regăsește în încercarea noastră de a ne orienta spre cunoașterea propriului sine. „Dezvoltarea personală” ține de un proiect prin care o persoană se valorifică pe sine la cel mai înalt nivel. Grija de sine în plan terapeutic presupune o conectare reușită și la timp cu propria sa lume lăuntrică. Preocuparea de sine în raport cu sine însuși se raportează și la preocuparea de sine în raport cu Celălalt, inclusiv la preocuparea de sine în raport cu universul. „Dezvoltarea personală” poate fi percepută și în calitate de exercițiu fenomenologic. În această perspectivă de interpretare a contextului heideggerian autenticitatea vizează ființa umană ca proiect, pentru că anume această perspectivă oferă posibilitatea unei viziuni extinse de înțelegere a lucrurilor. Sinele orientat spre exterior denotă aspectul social, adică perspectiva pragmatică. La nivelul sferei publice sinele interiorizează atitudinile, comportamentele celorlalți. În contextul interpretării pragmatiste gândirea și acțiunea trebuie să realizeze un tot întreg în cazul proiectului de sine, doar în asemenea caz putem vorbi de o interpretare holistă în raport cu înțelegerea acestui tip de proiect.

¹⁵ Michel Foucault, *Istoria sexualității*, vol. II, *Practicarea plăcerilor*, traducere de Cătălina Vasile, București, Editura Univers, 2004, pp. 217–232.